

Christen Smith – lege med professorat i botanikk og statsøkonomi

Michael 2021: 18: 413–9.

*Mangfoldet og tenkemåtene i det akademiske miljøet i Norge for 200 år siden
auspeiles i enkeltpersoners liv og virksomhet. Legen Christen Smith, som endte
med et professorat i «Botanik og statsoeconomiske Videnskaber», er et godt
eksempel.*

Da Christen Smith (1785–1816) døde, var han på vei inn i Afrikas indre, til et sted på kloden der ufattelig store områder var fargelagt med hvitt og på britiske kart, klassifisert som «Unknown Parts». Fra forskningsekspedisjonen han deltok i, kom knapt halvparten av medlemmene tilbake i live. Prosjektet hadde vært en katastrofe og de vitenskapelige resultatene var langt fra forventningene. Christen Smiths akademiske produksjon var heller ikke imponerende. Det dreier seg om noen få titalls sider, foruten de omfattende dagbøkene hans fra den fatale Afrika-ekspedisjonen. Han rakk aldri å tiltre professoratet han var blitt tilbudt i 1814, og hadde akseptert, ved Det Kongelige Frederiks Universitet i Christiania. På tross av medisnutdannelsen sin, praktiserte Christen Smith knapt som lege, bortsett fra knappe tre år som landfysikus i Jarlsberg amt og som reservelege ved Frederiks hospital i København. Professoratet dreide seg ikke om medisin, men «Botanik og statsoeconomiske Videnskaber, især Landhuusholdningsvidenskabem». Vi får aldri vite om Smith ville ha beskjeftiget seg med økonomi. Gjennom sin korte, men til dels dramatiske akademiske karriere gjorde han det ikke – med ett unntak: et av de få vitenskapelige arbeidene hans omhandlet medisplanter og norske bønders utbytte av innsamling av dem. Langt på vei hele hans akademiske liv kretset om botanikk. Den vesentlige vitenskapelige arven etter Christen Smith er trolig de hundrevis av planter fra eksotiske himmelstrøk som i dag ligger i herbarier i London, København og Oslo.

Figur 1. Christen Smith (1785–1816) var utdannet innen medisin, men fikk professorat i botanikk og statsøkonomi. Christen Smiths korte liv speilet mangfoldet og tenkemåtene i en formativ fase for vitenskap.

Hvorfor er Christen Smith korte liv og begrensede virke interessant for et tidsskrift som *Michael*? Fordi han – som utdannet medisiniker og med professorat i botanikk og statsøkonomi – speilet mangfoldet og tenkemåtene i det lille akademiske miljøet i Norge i en tidlig og formativ fase for vitenskapelig praksis. Ikke bare ble Smiths liv mer enn begivenhetsrikt mot slutten – nasjonen, staten og verdensdelen han levde i gikk gjennom avgjørende transformasjoner i siste fase av Napoleonskrigene og ved oppløsningen av Danmark-Norge. Like fullt var han et barn av dansketida og eneveldet. Biografi og kontekst spilte sammen, antakelig tydeliggjort mer enn vanlig av de turbulente tidene.

Christen Smith var født i Drammen 1785, som sønn av Anders Smith (1755–1813) og Alhed Stillesen (1765–1834). Både fars og mors familier var velstående, og hadde i generasjonene før Christen ble født tjent gode penger på byens trelasthandel (Smith 1985). Familien Smith hørte også med blant Drammens kulturelle elite. Som barn var Christen Smith del av et nettverk av familier som pleiet jevnlig omgang med hverandre, ikke helt ulikt det man også kunne finne i hovedstaden Københavns salongmiljøer (Sørensen 1998). Som barn fikk Christen Smith privatundervisning hjemme, men det ble tidlig bestemt at han skulle studere, og han ble antatt som student ved Kongsberg latinske skole i 1801 (Munthe 2004: 34). Han ble cand. med. fra Københavns Universitet i 1808, og hadde legepraksis i Jarlsberg og København 1809–1812. Legepraksisen inkluderte også kandidatpraksis ved Kgl. Frederiks Hospital fra 1810, og tjeneste som reservelege samme sted 1811–1812.

Imidlertid var det botanikken som i størst grad viet hans interesse. Det var kanskje ikke så merkelig; i barndommen hadde han vært vitne til morens dyrking og utveksling av planter med venninnene i Drammens bedrestilte familier (Munthe 2004: 25 ff). I København møtte han også den norskfødte botanikkprofessoren Martin Vahl (1749–1804), som vekket hans interesse for botanikk ytterligere. Vahls etterfølger Jens Wilkens Hornemann (1770–1841) ble senere en viktig venn og Smiths følgesvenn på ekspedisjonene han gjorde rundt i Norge.

Naturforskeren

I årene mellom 1808 og 1813 gjorde Smith en rekke reiser rundt i Norge, noen ganger med hest og karjol, andre ganger til fots. Under disse reisene gjorde han en rekke botaniske oppdagelser. Sammen med den danske botanikeren Joakim Frederik Schouw (1789–1852) foretok han en rekke reiser rundt i Norge; I 1810 besteg han Gaustatoppen (og er regnet som førstebestiger der sammen med geologen Jens Esmark (1763–1839), dro over Hardangervidda til Bergen, og tilbake til Drammen via Jostedalen og Filefjell. Året etter stod den østlige Jotunheimen for tur, og på samme reise tok han turen til Lesja og videre til Romsdalen, gjennom Trollheimen til Kvikne og Røros, før han returnerte til Drammen via Rondane.

Under turene gjorde Smith et vesentlig naturforskningsarbeid. Han samlet og klassifiserte planter, gjorde meteorologiske undersøkelser, målte høyden på fjelltopper han så og observerte isbreer. Alt ble behørig notert i reisedagbøker, og Smiths reiseberetninger er dermed en vesentlig kilde til den rådende naturoppfatningen tidlig på 1800-tallet.

Den faglige nysgjerrigheten var ikke begrenset til Norge. I 1814 reiste Smith til London. Her traff han blant andre den tyske geologen og geografen Leopold von Buch (1777–1853), som han reiste sammen med til Kanariøyene og Madeira. Her gjorde han innsamlinger av ca. 600 forskjellige arter, og mange av disse var tidligere ubeskrevet. Smith sendte også en rekke frø og planter hjem til Norge.

Etter returen til London fra Kanariøyene ble Smith anmodet om å delta som botaniker og geolog på en ekspedisjon via Kapp Verde-øyene til Kongo. Også under denne reisen gjorde han viktige botaniske notater. Ekspedisjonen til Kongo skulle imidlertid bli Smiths siste. I likhet med mange av sine reisefeller ble han rammet av sykdom, muligens malaria, og han døde i september 1816, snaut 31 år gammel. Dermed rakk han ikke å tiltre professoratet han hadde blitt innsatt i ved det relativt nyåpnede Kgl. Frederiks universitet i Christiania to år tidligere.

Til tross for sitt korte liv, har Christen Smith utvilsomt spilt en viktig rolle på flere områder. Det er mange tråder som kan tvinnes sammen rundt fortolkningen av Christen Smith og hans samtid.

En av dem kan knyttes til legevitenskapens utvikling. Vi vet lite om hans teoretiske bakgrunn som lege, men det kan være sannsynlig at han hentet inspirasjon fra «brownianismen» og dens holistiske oppfatning av sykdom. (Schiøtz 2017: 45–46). Den skotske legen John Brown (1753–1788), som utga *Elementa Medicinae* i 1780, hadde hatt stor innflytelse på den tysk-språklige delen av Europa. Men Smith var uten tvil også opplært i forståelsesmåter som blant annet ble utviklet av den såkalte «Paris-skolen» innen medisin, der leger som Marie François Xavier Bichat (1771–1802) og René Laënnec (1781–1826) klassifiserte kroppens vev og sykdommer etter prinsipper som var sammenlignbare med de Carl von Linné (1707–1778) tok i bruk i sine systemer for taksonomi (Schiøtz 2017: 48–54, Snowden 2019: 180–183). Sykehuset representerte kjernen i den tidlige overgangen fra legekunst til medisinsk vitenskap.

Slik sett var det nære sammenhenger mellom medisinernes og botanikernes tenkemåter. Den moderne utviklingen av begge disiplinene var fundamentalt knyttet til taksonomi og nosologi. Ved Frederiks hospital i København var skillelinjene da også flytende. Klassifisering av medisinerplanter og eksperimenter med legende urter var en selvfølgelig del av praksis. Etter at Smith i 1811 hadde fått noen glass nypeekstrakt av botanikeren Niels Hofmand Bang (1776–1855) og prøvd remediene ut på sykehuset, måtte han rapportere: «... men endnu har jeg ingen tilstrækkelige Resultater over deres Nytte at kunde meddele ...» (Munthe 2004: 106).

En tredje vesentlig linje kan knyttes til kameralismen, det opplyste eneveldets system av økonomiske tenkemåter, som dreier seg om kontroll og utnyttning av ressurser. Essensen i kameralistisk ressursforvaltning ble forklart enkelt og elegant av Ludvig Stoud Platou (1778–1833), sekretær i *Selskapet for Norges Vel*, i 1810: «... ved efter muligste Evne selv at forædle Moderlandets, vort Norges, mangehaande naturlige Rigdomme og runde Gaver ...» (Bjerke 2008: 5). Det var Norges Vel som finansierte Christen Smith reise i Norges fjellheim i 1811 for å samle medisinerplanter – og det var selskapet som dikterte formålet med botaniseringen. En sentral del av vitenskapelig virksomhet ble forstått som et verktøy for statens makt og velstand. Krig, blokade og krisetid var en akutt og selvfølgelig bakgrunn for at lokale og nasjonale landhusholdningsselskaper intensiverte virksomheten rundt 1810. Slik sett var koblingen mellom naturvitenskaper og økonomi naturlig og formålstjenlig.

Medisin, botanikk og økonomi

I artiklene som trykkes i denne utgaven av *Michael* vil vi se eksempler på det rike virket som Christen Smith utførte, og hvordan Smith kan ses inn mot den tiden han var en del av.

Vi innleder med Charlotte Sletten Bjørås artikkel «Professor Christen Smiths reise til Kongo» representerer en botanikers gjennomgang av den siste og skjebnesvangre reisen til Afrikas indre (Bjørå 2021). Den britiske ekspedisjonen Smith var en del av, hadde som mål å finne elven Kongos kilder. Kartlegging av natur, dyr og planter i et for europeere for en stor del ukjent kontinent var også vesentlig. Ekspedisjonen kommer først til Kanariøyene, der en rekke planter blir samlet inn. Ved hovedmålet, Kongo, er forholdene både strabasiose og farlige. Nær halvparten av ekspedisjonens medlemmer døde av sykdommer de pådro seg. Like fullt var noen av resultatene imponerende: over 620 forskjellige arter, hvorav om lag en tredjedel var ukjente for vitenskapen. Christen Smith kan fortjene å bli titulert som Norges første økolog.

Merethe Roos' tekst «Kunnskap for selvstendighet. Christen Smith som forbilde i naturvitenskapelig opplæring» drøfter Smiths liv og virke inn mot en utdanningshistorisk bakgrunn (Roos 2021). Utgangspunktet for Roos' bidrag er Martin Richard Flors (1772–1820) innbydelsesskrift til eksamen ved Christiania Katedralskole. Flor var Smiths lærer ved katedralskolen, og innbydelsesskriftet tjente som en høytidelig invitasjon til å overvære eksamen ved en høyere skole. I artikkelen viser Roos blant annet hvordan Smiths innsamling av planter blir regnet som eksemplarisk i en tid der systematisk opplæring i naturlære nettopp hadde blitt innført i den lærde skolen. Smith inntar dermed en helt sentral rolle i et opplysningsprosjekt med et klart mål: å vise at Norge kunne klare seg alene, uten å være i union med Danmark.

Jan Thomas Kobberrød reiser kritiske innvendinger til hvor vidt Christen Smith var økonom i sin artikkel «Var Christen Smith økonom?» (Kobberrød 2021). I denne teksten argumenterer Kobberrød for at til tross for at Smith ble ansatt som professor i botanikk og statsøkonomi, er det liten grunn til å omtale han som økonom. Kildene viser at hans interesse lå i botanikken, og om han hadde tiltrådt stillingen som professor, ville han trolig ha fått ansvar for botanikken og den botaniske hagen. Med denne artikkelen inntar Kobberrød et standpunkt som er diametralt motsatt fra Preben Munthe, Christen Smiths biograf (Munthe 2004).

Ole Georg Moseng behandler noen vesentlige politiske og vitenskapelige forutsetninger i «Vitenskapelig praksis, opplysningsstrategier og sykdomsforståelse i Christen Smiths samtid» (Moseng 2021). Det dreier seg om tre

Figur 3. Christen Smith og hans kolleger skydde ingen anstrengelser for å kartlegge Norges flora og andre naturrikdommer. Sammen med geologen Jens Esmark (1763–1839) regnes han som førstebestiger av Gaustatoppen i 1810. Anders Beer Wilses ikoniske fotografi er fra 1880-tallet.

hovedfelt. Christen Smiths virksomhet innenfor tre tilsynelatende vidt forskjellige vitenskapelige disipliner forstås som det vanlige ved begynnelsen av 1800-tallet. En viktig sammenheng er at akademikere i større grad enn nå forholdt seg instrumentelt til vitenskapelig arbeid. Forestillinger om kunnskapens nytteverdi sto sterkt innenfor rammene av det seine eneveldets kameralistiske tenkemåter. Det tredje feltet er sykdomsforståelse. For Smith var planters medisinske virkninger viktig. De kunne bidra til å balansere kroppsvæskene, og innsamling kunne også gi inntekter. Slik samles alle hans tre fagfelt: medisin, botanikk og økonomi.

Litteratur

1. Bjerke E. *Uavhengighet gjennom vitenskap: Naturhistorie som økonomisk og politisk redskap i opplysningstidens Danmark og Norge*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2008.
2. Bjorå CS. Professor Christen Smiths reise til Kongo. *Michael* 2021; 18: 420–39.
3. Kobberrød JT. Var Christen Smith økonom? *Michael* 2021; 18: 455–65.
4. Moseng OG. Vitenskapelig praksis, opplysningsstrategier og sykdomsforståelse i Christen Smiths samtid. *Michael* 2021; 18: 466–81.
5. Munthe P. *Christen Smith. Botaniker og økonom*. Oslo: Aschehoug, 2004.
6. Roos M. Kunnskap for selvstendighet – Christen Smith som forbilde i naturvitenskapelig opplæring. *Michael* 2021; 18: 440–54.
7. Schiøtz A. *Viljen til liv*. Oslo: Samlaget, 2017.
8. Smith A. mfl.. *Christen Smith 17.10.1785 – 22.9.1816. Et 200 års minne*. Drammen, 1985. <https://www.nb.no/items/0bea774d5d29a7c0c12e66ac9a78bf82?page=0> (1.11.2021)
9. Snowden FM. *Epidemics and Society*. New Haven and London: Yale University Press 2019.
10. Sørensen AS. *Nordisk salonkultur en studie i nordiske skønånder og salonsmiljøer 1780–1850*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1998.

Ole Georg Moseng
om@usn.no
Universitetet i Sørøst-Norge
Postboks 235, 3603 Kongsberg

Ole Georg Moseng er professor i historie ved Universitetet i Sørøst-Norge.

Merethe Roos
merethe.roos@usn.no
Universitetet i Sørøst-Norge
Postboks 235, 3603 Kongsberg

Merethe Roos er professor i historie ved Universitetet i Sørøst-Norge.